

Meenutused nukkudest ja nendega mängimisest 1940.–1950. aastate Eestis¹

Astrid Tuisk

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi teadur
astrid.tuisk@folklore.ee

Teesid: Artikkel põhineb 2013. aastal Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis korraldatud lastemängude kogumisvõistluse kaastöodel. Need on kogutud teemakirjutuse ehk teemajutustusena, mis on üks allikaloomise viis. Niimetan teemakirjutusena kogutud mängude-teemalist ainet mängumälestusteks.

Tematiseerimise abil vaatlen 1940. aastatel sündinud mälestuste kirjutajate endi arvamusi nukkudest, nende omamisest ja nende arvust. Lastemängude uurijad on välja toonud, et tüdrukute silmis oli nukkudel 1950. aastatel eriline staatus – nukud olid neile armsad, nendega tegeleti ja neid hoiti. Nukkude kohta on vaadeldavates kaastöodes erinevaid arvamusi, sageli seostub nukkudega mõni emotsionaalselt mõju avaldanud ere mälestus, “välkmälestus”. Kaastöodes tuleb nähtavale mälestuste dialoogilisus: neis põimuvad isiklik ja rahvaluulekoguja vaatepunkt, kui kujutletavatele lugejatele vahendatakse nii lapse emotsioone kui ka jagatakse teadmisi oma lapsepõlvest. Mänguasjade puudust kirjeldades annavad üks osa kirjutajaid ühtlasi edasi oma väärtushinnangud, osutades, et ilma mänguasjadeta sai areneda laste loovus ja kujutlusvõime. Kohati nähakse ennast mitte oludele allutatuna, vaid tegutsejatena, kes olude kiuste endale täisväärtusliku mängumaailma loovad.

1950. aastatel sai ühtlasi alguse Euroopa ja Ameerika mänguasjatööstuse kiire kasv – uute materjalide kasutuselevõtt viis hinnad alla, kasvav maksujõud tõi uusi tarbijaid. Eestis olid ühiskondlikud olud pärast Teist maailmasõda rahutud: sellises kontekstis on kõnesolevat igapäevaelu- ja lapse-keskset teemat huvipakkuv avada.

Märksõnad: 1940. aastad, 1950. aastad, lastefolkloor, lastemängud, mänguasjad, nukud, rahvaluule arhiiv, rahvaluule kogumine, teemajutustus, tematiseerimine

Laste mänguasjad, neisse suhtumine ja nende omamine, nende tegemine ja ostmine on viimase saja aasta jooksul oluliselt muutunud. Aeg pärast Teist maailmasõda on kogu Euroopas olnud periood, mil mänguasjatööstuse areng muutis mänguasju ning muutusid ka laste mängud. Lapsed, kes kasvasid üles isetehtud mänguasjadega, said aegamööda poemänguasjade omanikeks. Enne mänguasjade masstootmise algust peeti Euroopa lastekasvatuse põhimõtete

järgi mängu lapsepõlve (lapseaja) loomuliku vaimu väljenduseks ega seostatud neid tingimata mänguvahenditega, kindlate objektidega, silmas peeti rohkem sotsiaalset kui materiaalist poolust. See ei olnud iseenesestmõistetav, et lapsed vajasisid palju mänguasju (Ramšak 2009a: 208). Tänapäeval on mänguasjad saanud osaks laste identiteedist (laps on see, kes mängib mänguasjadega), nende abil sotsialiseeritakse, õpetatakse ja lõbustatakse lapsi (Tucker 2008: 141). Üks tuntumaid mänguteoreetikuid, Brian Sutton-Smith, on kindlaks teinud, et mänguasjade tähendus sõltub kontekstist, ümbrusest, milles neid kasutatakse (Sutton-Smith 1986, tsit Saar 1997: 160 kaudu).

Selle artikli eesmärk on jälgida, mida tähendasid mänguasjad, täpsemalt nukud 1940. aastatel Eestis sündinutele, kelle mänguaeg jäi 1940. aastate lõppu ja 1950. aastatesse. 1950. aastate nukumängud valisin vaatlusaluseks sooviga näitlikustavalt analüüsida, kuidas mäletatakse oma mängimist nukkudega konkreetsetes ajaloolises ja kultuurilises aegruumis ja keskkonnas.

Olud sõjajärgsetel kümnenditel

Mitmes uurimistöös on 1950. aastate laste elu käsitletud just mälestuste kaudu. (Sandberg & Vuorinen 2010; Akar-Vural *et al.* 2009; Brannen 2004 *et al.*). Uurimustes Teise maailmasõja ajal kasvanud laste elust tuginetakse samuti tänaste täiskasvanute mälestustele (Paksuniemi *et al.* 2015; Moshenska 2019). Neis tuuakse välja, et vaatamata rohketele kohustustele ja vaesusele leidsid lapsed ikkagi aega mängimiseks. Kui spetsiaalseid mänguasju polnud, mängiti kättesaadavate vahenditega (Paksuniemi *et al.* 2015: 114–127).

Mitmetes uurimustes vaadeldakse ka seda, kuidas oma ümbrust mängimise käigus ümber kujundatakse, laostatud ja lõhutud keskkond mõeldakse mängumaaks. Lapsed ei ole vaid olude ohvrid, vaid ka toimetulijad ja tegutsejad sõja-aja ühiskonnas (Moshenska 2019: 153–154). Oma mängudes olukordi ja situatsioone endale sobivas suunas juhtides, näiteks varemtes mängides ja sõjamoona mänguasjadena kasutades, luuakse enda mõtetes justkui kontrollkohtade, asjade ja situatsioonide üle. Nii saadakse hakkama sõja-aja hirmutavas ning vaenulikus keskkonnas (Moshenska 2019: 153–154; Paksuniemi *et al.* 2015: 114–127).

Mängimist 1940.–1950. aastatel Tartu linnas on intervjuudele tuginedes analüüsinud ka etnoloog Helena Grauberg. Mängimisest rääkides tõtsid intervjueeritavad esile selle positiivseid külgi, mitte sõjajärgse aja rusutust. Sõjajärgse Tartu eluolu ja linn kui mängukeskkond ei pärssinud intervjueeritavate arvates nende mängimist, ehkki üks osa lapsi hakkas üsna varakult tööle (Grauberg

2003). 1940. aastatel sündinuid on vaadeldud nii eluloo-uurimise kui sotsioloogilise poole pealt (Aarelaid-Tart 2012; Jõesalu 2017, 2018; Raudsepp 2012).

Loomulikult puudutasid ka Eesti lapsi 1940. aastate lõpu ja 1950. aastate olud. Teine maailmasõda vältas Eesti pinnal aastatel 1941–1944. 1944. aastal re-okupeeriti Eesti Nõukogude Liidu poolt. Hilis-stalinismiks nimetatud perioodil (1944–1953) algas laiaulatuslik ühiskonnaelu sovetiseerimine. Lammutati senine majandussüsteem, kehtestati käsumajandus, muuhulgas moodustati kolhoosid ja sovhoosid. Üldist hirmuõhkkonda põhjustasid stalinliku režiimi repressioonid, mis tipnesid 1949. aasta märtsiküüditamisega. Seda perioodi iseloomustas ka võitlus metsavendadega. Valitses puudus, rasketööstuse eelisarenduse tõttu oli tugevalt häiritud tarbekaupade tootmine ja inimeste igapäevaelu vajaduste rahuldamine (Tannberg 2005: 271–288).

Lapsena küüditatute või 1944. aastal Eestist põgenenud inimeste mälestusi minu vaadeldud mälestuste hulgas pole. Eestis kasvanud laste elu mõjutasid kõige rohkem muutused perekonnas: esmajoones pereliikmete läbielamised sõja tõttu, vangistamised ja küüditamine, elukohavahetused, aga ka nõukogude võimu kehtestatud üldine töökohustus. See tähendas, et tööle pidid minema ka seni koduse majapidamisega tegelenud naised. Kuni küüditamiste ja kolhooside moodustamiseni talu elurütm enamasti ei muutunud. Muidugi valitses aga poekaupade puudus. Kitsikus väljendus igasuguste tarbekaupade – toiduained, tarbeesemed, tööriistad, riided, mööbel jm – raskes kättesaadavuses. Samuti sai teatud toiduaineid 1940. aastate lõpuni kaardisüsteemi alusel, see tekitas pikki järjekordi. Kõige kauem püsisid “suhkrusabad”, kus sageli seisis ka lapsed. Toidulaudki oli üldiselt kesine. (Kannike & Vahtre 2019: 70–80.) Aili Aarelaid-Tart iseloomustab sõjajärgset aega kui ajapilti, millel olid topeutraamid: vanu ei oldud veel täielikult ära visatud, uued aga ei olnud lihtsalt veel valmis saanud. See väljendus ka lastekasvatustes: kuna vanemad ise veel kohanesid uue olukorraga, ei teadnud nad alati täpselt, kuidas uutes tingimustes lapsi kasvatada (Aarelaid-Tart 2012: 56–58).

Mängumälestused eluloo osana: ainek, mõisted ja uurimisküsimused

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis korraldati 2013. aastal lastemängude kogumise võistlus, millest võttis osa 45 eri eas inimest.²

Artikli allikmaterjaliks on 17 lastemängude küsitlusele vastanute saadetist ja kaks hiljem laekunud kaastööd (neist üks intervjuu). Kõik saatjad on sündinud 1940. aastatel.

Nimetan neid arhiivi saadetud kaastöid mängumälestusteks, kuna täpsete mängukirjelduste kõrval oodati vastuseid ka üldisematele küsimustele lapsepõlve ja mängimise kohta. Laiemalt sai oma lapsepõlvest kirjutada juba esimese küsimuse all: “Kirjelda alustuseks vabalt miljööd, kus lapsepõlves kasvasid”. Üks osa kaastöid on vormistatud esseena, kus ei juhitud otseselt küsitluskavas toodud punktidest. Kaastöodes ainuüksi ei kirjeldata oma lapsepõlve tegevusi, vaid seletatakse neid ka lahti, arutletakse ja avatakse taustu.

Mänguvõistluse kaastööd on sisuliselt lapsepõlvemälestused, mis on suunatud ühele läbivale teemale – mängimisele ja mängudele. Folkloristikas on ühele teemale suunatud kirjeldusi nimetatud teemakirjutusteks ehk teemajutustusteks (Jaago 2018: 5; Peltonen 2003: 178–179; Apo 1995: 173–175). Nende all peetakse silmas rahvaluule kogumisvõistlustele ja küsitlustele kirjalikult esitatud isiklike tekste, mis kirjutatakse vastuseks üleskutsetele. Teemaühtsuse viitab sellele, et teema on teatud piirides ette antud (Pöysä 2009: 41). Termin sobib ka vaadeldavate kirjutiste puhul hästi. Anette Sandbergi ja Tuula Vuorineni uurimuses nimetatakse aga läbiviidud intervjuusid “männutusteks mängimisest” (*play memories*) (Sandberg & Vuorinen 2010), mida saab lühendada “mängumälestusteks”. Ühendades mälestused ja mängimise kirjeldab see sõnaühend kõige täpsemalt kõnesoleva materjali olemust/sisu. Sõna teine pool toob otseselt välja, et tegemist pole niisama jutustuse, vaid just mälestustega. Lisaks on vaadeldavad mängumälestused arhiivižanr, millel on oma iseloomulik žanrieripära. Tegemist on uue žanriga ning teemajutustuse käigus laekunud kaastöid pole Eestis eriti analüüsitud (Jaago 2018: 6). Seetõttu tuginen Soome folkloristide uurimustele ning katsetan seda omanäolist tekstikogumit käsitledes uut meetodit.

Üks žanri eripäradest seisneb selles, et vahendatakse oma isiklikku kogemust. Varasemas kogumistraditsioonis on rahvaluulekogujatelt oodatud pigem “rahva” kollektiivsete teadmiste kui isikliku kogemuse edasiandmist. Oodatud ei olnud omapoolsed hinnangud ja arvamused³ ega ka omaeluloolised kirjutised, s.o kirjutised, kus kogujad kõnelevad eksplitsiitselt endast ja oma elust (Kikas 2018: 25). Paljud rahvaluulekirjutajad siiski seda teevad, ning sellised isiklike kogemuste ja arvamuste vahendused, omaeluloolised tekstid, eluloojutustused ja teemakirjutamised on tänapäeval saanud osaks folkloristide uurimistööst (Oras 2008: 42; Jaago 2018). Teiseks toob Jyrki Pöysä kogumisvõistluste kaudu saadud ainese eripärana välja asjaolu, et kuna võistlused on suunatud laiale üldsusele, seostuvad saadud vastused erinevate kogukondadega erinevates kohtades ja erinevatel aegadel. Vastused on sporaadilised ega kajasta ühe pärimusrühma arvamusi. Ta arvab, et kõige paremini sobivad kogumisvõistluste tekstid erinevate vaatenurkade ja küsitluste skaala väljaselgitamiseks (Pöysä

2009: 51–52). Et vaatlusalust rühma veidi kitsendada, valisin analüüsiks 1940. aastatel sündinud inimeste kaastööd.

Lastemängude võistluse küsitluskavas ei ole otseselt küsitud mänguasjade kohta, küll aga leidub pikas mängukirjelduste loendis küsimus: kuidas mängisid mänguasjadega (nukkudega, autoga)?

Kõik 1940. aastatel sündinud kirjutavadki oma mänguasjadest. Mänguasjade hulka loen nii isetehtud kui ka ostetud mänguasjad, samuti improviseeritud mänguvahendid, mida mängudes kasutatakse. Näiteks valmistati puust ja käbidest mänguloomi, nendega karjapidamise mängimine oli sel ja varasemalgi ajal populaarne (Kaljuvee 1964: 211–217). 1940. aastatel sündinud kirjutajate hulgas on vaid üks mees, ka tema jutustab oma mänguasjadest, kuid nukku tal ei olnud. Kõik naised (peale ühe) meenutavad aga oma lapsepõlve nukke, see-tõttu keskendungi nukkudele ja nukumängudele. Selle materjali põhjal saaks eraldi alalõiguna vaadelda ka mängu pabernukkudega, aga piirdun järgnevalt siiski päris nukkudega.

Mälestuste kirjutajad avavad teemat erinevate küsitluskava punktide all, näiteks seal, kus küsitakse üksinda mängimise kohta, aga ka seal, kus küsitakse meelistegevuse või mängukaaslaste kohta. Esseetüüpi töodes kirjutatakse sageli teiste mälestuste hulgas ka oma mänguasjadest ja nendega mängimisest.

Mänguasjade kaudu tuleb mälestustesse ka ajastuga seotud teemasid. Sagedeli on mänguasjadega muuhulgas seotud üks-kaks eredamat elamust, mis on lapseast meelde jäänud (näiteks nuku kaotus). Just eredad elamused⁴ on need, mis võivad edasi anda lapse autentset maailmanägemist. Aga ka vastupidi – lapsepõlves aset leidnud sündmused või seigad, olgu siis perekondlikud või laiemad ühiskondlikud pöördelised sündmused, seostuvad mängitud mängude või mänguasjadega. Näiteks küüditamisega seoses meenutatakse küüditamis-mängu, mida mängiti nukkudega laua all. Nii leiavad mänguasjad – kui neid ei käsitleta eraldi teemana – meenutamist muude lapsepõlvemälestuste osana.

Mälestusi lugedes jääb esmalt mulje, et need on kirjutatud lapse positsioonilt. Nii näiteks kirjeldatakse mänguasjadega seoses oma tundeid: rõõmu ja kurbust. Kuid uurijad on välja toonud, et lapsepõlvemälestusi on mõjutanud hilisemad täiskasvanuea kollektiivse ja individuaalse ajaga seotud sündmused. Samuti on nad mõjutanud diskursusest, kuidas teemat ühiskonnas käsitletakse ja neid võidakse sellele vastavalt ümber kujundada (Kõresaar 2005; Mulla 2003: 92). Need tekstid jutustavad minevikust, tänapäevast ja minevikust tänapäeval (vrd Jaago 2001: 231–233). Nende jutustuste lähtepunkt on ikkagi olevikus, minevikule antakse tähendusi oleviku vaatepunktist (Portelli 2006: 55). Samas võime nende n-ö valmis analüüside põhjal midagi järeldada ka mineviku kohta, kui kaasame tollase konteksti.

Nagu lapsepõlvemälestustes üldse, on ka neis mängumälestustes märgata nostalgiat, lapsepõlve idealiseerimist. Mängumälestuste nostalgiovõttes nägemist mõjutab see, et mängud kuuluvad vaid lapsepõlve (lastemängudest rääkides), lapsepõlv on möödunud, ja sinna saab tagasi minna vaid mälestustes (Korkiakangas 1996a: 332, 352).

Mängumälestuste kirjutajad olid kirjutamise ajal, 2013. aastal, enamasti pensionieas, kuuekümneseitsmekümne-aastased. Paljudel neist olid lapselapsed, kelle mängu nad tundma õppida said ja neid ka oma lapsega mängudega võrdlesid. Vanust 60–65 on peetud jutustajate kuldvanuseks – siis saavad kokku elav huvi maailmas toimuva vastu, elukogemus ja peremurede üleandmine noorematele, mistõttu jutustajatel on rohkem aega (Hiimäe 1978: 119).

Nagu kõik mälestused, on ka lapsepõlvemeenutused mõjutatud diskursusest, mille valguses ühiskonnas teemat käsitletakse. Mängumälestustes avatakse igapäevaelu tasandit; ühiskonnamuutusi ja poliitilist olukorda neis otseselt ei käsitleta.

Mänguasjad muutuvad ajas

Mänguasjatööstus tegi 20. sajandi keskel läbi suure muutuse. Varasemal ajal valmistati nukke vahast, portselanist, paber- ja segamassist ning teistest vahenditest (Toomet 1997)⁵. Teise maailmasõja aastatel (1939–1945) mänguasjade tootmine vähenes või katkes üldse. Sõjast toibunud, astus maailma mänguasjatööstus ajastusse, mida tuntakse nukkude kuldaja nime all. See oli seotud uute materjalide, eeskätt plastmassi, turule tulekuga, aegamööda tõrjuski plastmass kõik teised materjalid välja (Ramšak 2009b: 212). Plastmassi jõudmine mänguasjatööstusesse tähendas seda, et nukud muutusid odavamaks ning neid sai endale lubada rohkem peresid. Teisalt toimus ka majandusliku heaolu kasv. See kõik tähendas tööstuslikult toodetud nukkude järsku ostu-müügi tõusu (Pratt 2009: 180).

Nõukogude Liidu mõjualas Lääne- ja Põhja-Euroopaga võrreldavat heaolu kasvu ja ainelist kindlustatust ei saavutatud, kuid plastmassi hakati kasutama tööstuslike mänguasjade valmistamiseks ja mänguasjad said laialdaselt kättesaadavaks. Nõukoguliku mänguasjade masstootmise kõrge oli 1960.–1970. aastatel, Eestis valmistasid mänguasju tootmiskoondised Norma, Salvo ja Polümeer. Näiteks hakati tootmiskoondises Norma plekkautodele plastmassist kabiine tegema alates 1961. aastast⁶. Kuid Eestisse toodi ka mujal Nõukogude Liidus ja teistes sotsialismileeri riikides (näiteks Saksa DV-s) valmistatud mänguasju.

Valik käsitlusi nukkudest

Nukud hõivasid 20. sajandi esimese poole Ameerika tüdrukute mänguasjade seas keskse ja erilise koha. Nukkude eest hoolitseti kui lapse eest, mängida sai fantaasia-põhiseid mängu, nad võisid olla sõbra eest ja asendada kaaslast. Asjaolu, et nukkudega on võimalik mängida nii mitmel eri viisil, on üheks nende populaarsuse põhjuseks (Chudacoff 2007)⁷. Kesk-Soome külaühiskonnas läbiviidud küsitluste põhjal peab aastatel 1940–1964 sündinud naistest nukku oma lemmikmänguasjaks üle 80% soome meenutajatest (Korkiakangas 1996a: 319). Marjatta Kalliala on märkinud, et kuni 1970. aastateni oli nukkudel Soome laste seas “eristaatus”. Tänapäeval käituvad lapsed nukkudega teisiti kui 1950. aastatel. Soome 1950. aastate lasteaias oli kujutlematu, et nukkudel ei olnud nimesid, nad olid hüljatud ja ilma riieteta, nagu tänapäeval lasteaedades ja kodudes sageli näha võib. Selle tähtsa staatuse, lapsele emotsionaalselt lähedase koha, on vahel endale saanud teised mänguasjad, näiteks pehmed mänguloomad. Nukke, eriti beebinukke, ei nähta viimastel kümnenditel enam kui pereliikmeid, inimolendeid, kelle eest tuleb hoolitseda. Nukud on nüüd tavalised mänguasjad (Kalliala 2006: 63–69).

Eestis on 1950. aastate mänguasjad pärvinud erinevate uurijate tähelepanu. Toetudes Tartu Mänguasjamuuseumi kogudele on Tiia Toomet avaldanud lugusid ja fotosid mitmetest selleaegsetest nukkudest, sealhulgas ka pabernukkudest (Toomet 2010). Etnoloogid on uurinud Eesti muuseumitesse jõudnud rahvapäraseid nukke. Neid nukke on tehtud väga erinevatest materjalidest: riidest, nartsudest, puust, aga ka näiteks õlest, lugadest või roost ja paberist (Kaljuvee 1964: 217–218; Piiri 2006: 4–5). Maris Rosenthal kaardistas oma lõputöö jaoks erinevates muuseumites leiduvaid kaltsunukke, nende valmistamisaastad jäid vahemikku 1850–1940 ja kokku on neid 27 (Rosenthal 2012: 27).⁸ Nukkudel olid nimed, neile ömmeldi riideid ja valmistati mööblit, mida vooliti puust, painutati tohust, punuti või mätsiti savist (Piiri 2006: 4). Ka minu vaadeldavates mängumälestustes jutustatakse kommipaberitest, puuhalust ja pabernukkudest.

Nukud kirjutajate mälestustes, nukkude saamine ja nende arv

Juba Tartu Mänguasjamuuseumi kogude põhjal võib arvata, et Eestiski olid nukud 20. sajandi alguses kasvanud tüdrukutele olulised. Järgnevalt vaatlengi lähemalt, kuidas tolaeagsed mängijad ise näevad oma suhteid nukkudega. Analüüsi eesmärk ei ole niivõrd kindlaks teha, kas ja palju sõjajärgsel aja

lastel oli nukke, vaid välja tuua just mälestuste kirjutajate endi arvamusi. Eeldan, et oma nukke ja nendega mängimist kirjeldades avavad meenutajad oma väärtushinnanguid, suhtumisi ja arusaamu seoses oma mänguasjade ja lapsepõlvega.

Analüüsiks kasutasin tematiseerimist, kirjutajate poolt rohkemat kasutust leidnud teemade väljatoomist ja vaatlust, kuidas neid teemasid hinnatakse, mis tähendus neile antakse. Tematiseerimise puhul lähenetakse ainesele induktiivselt: uurija otsib tekstist sisuliselt sarnaseid elemente või motiive ja moodustab neile tuginedes laiemad kategooriad (Apo 2001; Savolainen 2015: 101–102). Eraldasin mälestustest lõigud, kus nukkudest kirjutati, ja märksõnastasin ainese. Eraldi paigutasin jutustaja vaatepunkti toimuva suhtes, tema emotsioonid, arvamused ja hinnangud. Nii sain korduvad ja ainukordsed elemendid.

Selles artiklis keskendun nukkude arvule, sellele, kas nukke on kirjutajate arvates vähe või palju ja nagu öeldud, kirjutajate hinnangule. Oma nukkude nimesid mäletab enamik kaastööde kirjutajaid, nukumööblit nimetab neli naist, samuti mainitakse nukuserviise, nukuvankreid ja -voodeid. Mitmes töös loetletakse üles kõik mänguasjad, mis mälestuste kirjutajatel lastena olid. 1940. aastatel sündinute seas on nii neid, kes kirjutavad, et mänguasjadest polnud puudust (otsesõnu kaks naist), kui ka neid, kes ütlevad, et neil polnud ühtki oma mänguasja ning nad olid selle üle õnnetud. Mänguasjade vajadus oli osalt subjektiivne ega sõltunud alati tingimata tegelikust mänguasjade hulgast. Samuti on subjektiivne see, kuidas oma kogemusi tõlgendatakse.

Kui üritada tööst leida teavet selle kohta, kui palju 1940. aastate lõpus ja 1950. aastatel kasvanutel oli nukke, erinevad need andmed meenutajate lõikes. Üldiselt on need, kel mänguasju oli piisavalt, sündinud aastakümne lõpupoole (Naine, snd 1948 Virumaal alevis; Naine, snd 1949 Tartus; Naine, snd 1947 Kärldas (õpetaja-lasteaiakasvataja peres); Naine, snd 1946 Läänemaal kooliõpetaja peres). Märkimist väärib asjaolu, et neist keegi ei pärine taluperest, vaid alevitest ja linnadest. Need naised, kes ütlevad, et neil polnud mänguasju, on sündinud aastakümne alguspoolel: 1940, 1943 ja 1945. Seda, et tal oli üks nukk või et ta rohkem ei mäleta, kirjutavad neli aastatel 1940–1944 sündinud naist, räägitakse ka oma kahest-kolmest nukust. Neile mälestustele tuginedes võiks väita, et tüdrukutele hakati nukke ostma ajal, kui oldi välja tulnud sõjaaja majanduslikust madalseisust, seda tehti pigem linnas ja alevis elavates peredes. Kuid nagu järeldub peatükist, kus käsitletakse nukkudest puudust tundmist, mõjutab pere käekäiku mitte niivõrd elukoht, kuivõrd pere, näiteks ühe vanema puudumine. Väidete kinnitamiseks oleks vaja teha täiendavat uurimistööd.

Järgnevas näitetekstis väljendatakse oma armastust nuku vastu otsesõnu, osutades nii ema kui isa panusele selle juures:

Minu esimese nuku tegi minule ema. Nuku keraamiline pea oli ostetud, ja ema õmbles riided selga ja nukule ka keha ja jalad. Nukk oli nimega Anni ja minule väga armas. Teine oli riidest nukk Mann. Kuna mänguasju oli väga vähe, siis hoidsin neid väga ja nad olid mulle kallid. Nuku mööbli meisterdas isa: voodi, laua, kapi, toolid. (EFA I 169, 114 < Valga linn)

Üheks põhjuseks, miks nukke nii täpselt üles loetletakse, ongi kindlasti see, et neid oli vähe, nad olid armsad ning on meenutajal siiaaani meeles. 19. sajandi teise poole Eesti kirjanike lapsepõlvemälestustest selgub, et saabaste saamine kujunes laste silmis eriliseks sündmuseks, millest pajatatakse suure kaasaelamisega. 19. sajandi lastel oli mänguasju vähe, aga kui neid laadalt või poest toodi, tähendasid need rõõmu, ja neist tehakse lapsepõlvelugudes ka juttu (Mattheus 2010: 73–74). Vaadeldavates mängumälestustes meenutatakse

Valli sünnipäev tema koduaias Valgas. Vasakult: Tea, Valli, Ene ja Siina, tüdrukutel on käes nukud. Valga linn. Foto 1945.-1946. aastast. Tea Kingu erakogu.

veel raamatute saamist ja oma esimest ostetud mänguasja, milleks oli kaleidoskoop. Oma esimese raamatu “Üle õue” saamist meenutab ka kirjutaja, keda just eespool tsiteerisin. Tekstis ei kujuta ta seda seika tundeküllaselt, kuid meievahelises telefonivestluses täpsustab ta üle, et raamatu saamine tegi talle suurt heameelt. Sel ajal ei olnud lastel palju päris oma asju, seetõttu antakse mälestustes päris oma asja saamist edasi kui elamust.

Teiseks põhjuseks on soov anda oma kirjutises adekvaatne pilt lapsepõlvest. Mängumälestusi kirjutades asutakse rahvaluulekoguja positsioonile, üritatakse edasi anda asju nii, nagu meenutajate arvates “päriselt oli”. Jyrki Pöysä on tõdenud, et ka rahvaluule kogumisvõistluste kaastööde kirjutamist saab vaadata kui küsitlussituatsiooni, mille käigus küsituleja (arhiivitöötaja või küsimustiku koostaja) ja vastaja ehk võistlustöö kirjutaja peavad omavahelist dialoogi. Suhtlus ei leia aset ühel ja samal ajahetkel ning konkreetnes suhtlusolukorras, kuid sisaldab sellegipoolest dialoogilisust, suhtlust kahe osapoole vahel (Pöysä 1997: 39–40). Lisaks kahele osapoolele võib suhtlusse lisanduda ka kolmas – lugejaskond, kellele kirjutaja oma loo suunab. Pauliina Latvala on välja toonud viis “vastajapositsiooni” (Latvala 2005: 229–230; Savolainen 2015: 33–34). Mängumälestuste kirjutajad peavad kaastööd kirjutades silmas kas arhiivitöötajaid, nooremad põlvkonda või mõnda teist “kujutletavat lugejat” ning selgitavad olusid oma lapsepõlves. Mänguasjade arv oli võrreldes praegusel ajal tavapärasega oluliselt teistsugune ning seetõttu peetakse vajalikuks sellel ka peatuda.

Kuna vaadeldav periood, 1950. aastad, jäävad aega, mil tüdrukutel oli nii kaltsu- kui ka ostetud nukke, antakse seda ka mälestustes edasi. Erinevused mängumälestustes ilmnevadki selles, missugused nukud kellelgi olid ja missuguseid igatseti, aga ka selles, kuidas nukkude omamist / neist ilmaolekut tõlgendatakse.

Kaks naist meenutavad oma lahtikäivate silmadega nukku. 1948. aastal sündinud naine kirjutab, et selle tõid talle viiendaks sünnipäevaks sugulased Leningradist. Nukk Leenast, kes oskas öelda “mamma”, sai ülekülanukk ehk siis nukk, keda teised külalapsed käisid vaatamas ja imetlemas. Mängumälestuste hulgast leiab ka n-ö vastaspoole kogemuse, mälestuskillu naiselt, keda uue nuku omanik oma nukumängu vaatama lubas. Selgelt pole seda välja öeldud, kuid ridade vahelt aimub, kuidas ka tema oleks endale sellist nukku tahtnud. Ühes osas nukkude ja nukumängude kirjeldustes on tajutav lapse positsioon, st antakse edasi seda tunnet, mida mänguasjaga seoses tunti.

Ainult üks kord kutsus üks tüdruk meid enda poole, see oli vist 1956. aastal. Talle oli kingitud nukk, et me sellega saaksime natuke mängida, õigemini pealt vaadata. Nukk oli tõepoolest väga ilus, puutuda tohtis

ainult omanik, meie vaatasime pealt, kuidas ta nukku riidesse sättis ja magama väikesesse voodisse pani. Meil kellelgi nukku ei olnud. (ERA, DK 106, 5 < Valga linn)

Kirjeldaja on üks neist, kel polnud lapsepõlves mänguasju, ja seda märgib ta oma kaastöös mitmes kohas.

Kuigi üheks selle aja ihaldusobjektiks olid lahtikäivate silmadega nukud, oleks eelmisele kirjutajale võib-olla ka kodus tehtud nukku palju rõõmu valmistanud. Mängumälestuste kirjutajate seas on neid, kes pidasid kodus tehtud mänguasju armsateks, aga ka neid, kes arvasid, et poemänguasjad on ilusamad ja seetõttu neid ihaldasid. 1940. aastal sündinud naisele tõi ema Tallinnast “päris tõelise nuku”:

Mäletan seda, et päris tõelise nuku tõi mulle ema Tallinnast kauplusest. Olin 4–5-aastane. Nukk tegi silmi kinni-lahti. Nimeks panime Elle. Teine Tallinnast toodud nukku oli ilus lokkis juustega, triibulise kleidiga, nimeks sai Malle. (EFA I 169, 31–37 < Muhu khk)

Samas mängis ta innustunult ka kaltsunukuga, nukumäng oli tema meelistegevuseks. Lahtikäivate silmade nuku endale soovimine näitab, kuidas lapsi ja nende soove mõjutavad moevoolud ja täiskasvanute poolt lastele suunatud müügitegevus. Nukkude välimus võib mõjutada seda, mida nende nukkudega mängitakse. Viimast on uurijad välja toonud näiteks Barbie ja Bratzi-nukkude puhul. Need nukud on disainitud ja rietatud nii, et neid ei kujutleta mängudes mitte lastena, kelle eest saab hoolitseda, vaid pigem täiskasvanud naistena, staaride või moedaamidena, kellele saab moeriideid selga passitada (Tucker 2008: 143–145; Kalliala 2006: 132). Nagu mälestustest selgub, mängiti selle aja moe-teemalised mängud maha pabernukkudega, neile sai kerge vaevaga erinevaid rõivaid joonistada.

Uued kommertslikud mänguasjad veetlesid lapsi, kuid ka lihtsate asjadega tegutsemine jätab vahel lapsepõlvemälestustesse tugevaid jälgi, näiteks lihtne mäng oma jo-jooga (Chudacoff 2007). Kalli inimese poolt kodus riidest tehtud kaltsunukk oli soe ja lähedane ning võis pakkuda rohkemgi mängulusti ja -võimalusi, nagu nähtub ka järgnevast elavast mälestusest:

Kuid mida mul kaua ei olnud ja millest sai mu unistuste unistus, oli nukku. Ema oli lõiganud ja välja õmmelnud papist nuku. Sellele sai kleite joonistada, välja lõigata, värve sobitada ja pabernukule selga passitada. Aga see polnud see.

Imede ime! Ühel jõulude ajal tõi jõuluvana mulle nuku. See nukku oli minu lemmikmänguasi mitmekümne aasta vältel. Püüdsin teda kohan-dada oma lastele, kuid nende jaoks ei olnud nukul erilist tähendust.

Nemad tahtsid kõndivat nukku. Saidki kõndiva nuku. Võis umbes nädal aega kõndida, siis kukkus ja pärast seda ei teinud enam sammugi. Minu nukk oli pehme ja armas. Kui teda kaisutasin, oli ta minuga peaaegu ühepikkune. Kui tahtsin tema kaisutust, sättisin ta pikad pehmed käed oma kaela ümber. Tema takused juuksed võis patsi palmitseda, või lahti jätta. Kui riidele joonistatud nägu tuhmuma hakkas, võisin riide vahetada ja uue näo joonistada. Ja neid kleite ja seelikuid, mida võis talle ömmelda! Olin väga tänulik oma vanemale õele, kes nuku mulle õmbles. (naine, E. U. < Suure-Jaani khk 2018)

Selle mälestuslõigu lõpp, kus oma õde tänatakse, paneb mõtlema ja jälgima, kuidas endale nukutegijaid ja -kinkijaid kujutatakse, miks nad välja tuuakse. Antud kontekstis tuntakse vajadust oma lapsepõlve peresuhete esile tõstmiseks, oma ema, isa ja teiste pereliikmete väärtustamiseks. Mitmetes kaastöodes osutatakse isa-ema ja teiste tuttavate panusele nukkude saamisel, nukuriiete ja -mööbli valmistamisel, see on neis mälestustes korduv element. Märkusena olgu lisatud, et nukke ja nukumängude tarvikuid mitte ainult ei ostetud, vaid saadi: näiteks peretuttavatelt, kelle lapsed olid mängueast välja kasvanud. Nukkude kinkimine tähtpäevadeks oli Euroopas laiemalt tuntud komme, 20. sajandi esimesel poolel oli tavaline, et mänguasju valmistasid vanemad, sugulased ja lapsed ise (Ramšak 2009a: 208).

Kui eelmises näitetekstis kirjutatakse nuku igatsemisest, siis järgmises räägitakse nii nuku saamisest kui ka selle kaotusest. Nimetatud teemade kõrval avab kirjutaja ka talu toimimisega seotud aspekte ja nuku kaotus antakse edasi pigem vaoshoitult. Võib arvata, et kirjutaja stiil ongi ehk selline emotsioonitu ja asjalik, kuid oma kaastöös toob ta välja, et tegelikult ei armastanudki ta väga mängida, vaid talle meeldis pigem ema ja onuga koos töötegemise juures olla (vt näitetekst lk 65). Oma nukuga seotud loo lisab ta siiski lastemängude võistluse kirjutisse, kuid erilist rõõmu nuku saamise ja kahjutunnet kaotuse üle ta ei väljenda:

Üks nukk, kipspeaga, on mul ka olnud. Ja roosa vineerist nukuvanker roheline kaunistustega. Väike vanker, nii umbes raamatusuurune. Nukk oli Malle ja ta mahtus sinna sisse. Võisin olla nii 5–6 aastane, kui see mulle linnast toodi. Meie talu sularaha allikaks oli linna kasepuude, munade ja või müümine. Onu ladus koorma peale hobusele, puges kasukasse ja läks. Kaua ta käis, ei mäleta. Tõi suhkrut, alul siiski sahhariini ja muudki. Ükskord siis mulle nuku ja vankri. Aga nii kipsist nukupea kui vineerist vanker kartsid märga. Ja mõne aasta pärast vihma käes nad hukkusidki. (EFA I 170, 74 < Hageri khk, Haiba k)

Isikust sõltuv on ka see, kui mitut ja missugust nukku endale sooviti ja piisavaks peeti.

Üldistavalt võib 1950.–1960. aastaid Eestis vaadata kui üleminekuperioodi isetehtud mänguasjadelt ostetutele. Kui võrrelda Soome andmetega, siis muutus Soome maapiirkonnas mänguasjade ostmine üldisemaks 1950. aastail, 1960. aastail olid selle piirkonna laste mänguasjad valdavalt ostetud (Korkiakangas 1996b: 71–72). Mängumälestused kajastavad seda murranguperioodi – on ilmne, et nukkude omamine oli eri peredes 1950. aastatel erinev.

Erinev on ka see, missugune positsioon võetakse nukkudega seotud mälestuste edasiandmiseks. Vahel asutakse lapse-positsioonile, vahel ollakse rahvaluule kaastöötaja või -koguja rollis. Mitmeid nukkudega seotud seiku saab vaadata kui eredaid mälestusi, mille kaudu antakse edasi oma esmakordset või mõjuvat elamust ja nendega seotud emotsioone (Reinvelt 2002: 38–39; Oras 2008: 37–38).

See kõik kokku lubab oletada teema tähtsust jutustajaile, nukumälestused moodustavad olemusliku osa mängumälestustest.

“Meie, lapsed, ei saanud ealgi omi mänguasju”

Huvitav on vaadata ka seda, milliseid mänguasju igatsetakse ja millest unistatakse, kui mänguasju pole. Seetõttu uurin järgnevas, mida kirjutavad need, kel polnud mänguasju, vaadeldes põhjalikumalt nende kolme naise mälestusi, kellele enda sõnul ei olnud nukke. Kaks neist on kirjutanud ka oma eluloo. Neid kolme mängumälestust ühendab see, et nad kõik kirjeldavad oma lapsepõlvkodus valitsenud majanduslikku kitsikust. 1940. aastal Võrumaal moonakamajas kasvanud naine on rahvaluule arhiivile kirjutanud mitmeid kaastöid, kus ta kirjeldab oma kasvukeskkonda vägagi sünetes toonides. Ema oli alkohoolik ega hoolitsenud laste eest ning isa perel polnud. See, et lapsena polnud tal mänguasju, leidub lõiguna eluloos ning lapsepõlvkodu vaesust tõstab kirjutaja esile sellega, et lapsed ei saanud “ealgi omi mänguasju”.

Sama tuleb esile ka teistes lugudes. Kuigi Tartumaal suures taluperes kasvanud naise töös ei tule mänguasjapuudus nii drastiliselt esile, mainitakse vaesust kohe kaastöö alguses. Tsiteeritav tekst leidub küsitluskava esimese punkti “Kirjelda alustuseks vabalt miljööd, kus kasvasid” all:

Kasvasin paljulapselises peres. Väga vaeses ja alates 10. eluaastast ainult ema hoolet. Meil ei olnud ostetud mänguasju. Kui nupp nokkima hakkas, siis tegime neid ise. Käbid, tõrud, puuklotsid, kõrred ja lehed, neist sai tehtud loomi ja kõike muud. (ERA, DK 104, 1 < Rõngu khk, Teedla k)

Eluloost leiab ka lõigu naabriperes mängimas käimisest: „Nad olid jõukad ja suhtlus seetõttu vaoshoitum. Neil oli jalgratas, pallid, kelgud ja suusad.“ Mängumälestustes on rõhk pigem sellel, kui leidlikud, nutikad ja osavad nad olid/on, see motiiv kordub mitmes mängumälestuses veel. Vaesust iseloomustatakse lapse positsioonilt, ostetud mänguasjade olematuse kaudu. Otseselt seostab vaesuse mänguasjapuudusega lapsena Valgas elanud naine, kes unistas ajast, kus oleks rohkem süüa, riideid ja mänguasju. Mänguseltskonna-punktis nimetab kirjutaja uuesti ilma mänguasjadeta kasvamist ja majanduslikku kehva seisu:

*Põhiliselt mängisime koos õe ja vennaga ning naabripoisi ja naabritüdrukuga, kelle vanemad olid Siberis. Siis me seda ei teadvustanud, et ta oli ilma vanemateta. Teda kasvatasid onu ja tädi. Meie jaoks polnud see tähtis. Ta oli üks meie seast, sama vana ja sama kehvas seisus nagu meiegi **ilma mänguasjadeta**. (ERA, DK 106, 2 < Valga linn)*

Küsitluskava ei suuna, ei kirjuta ette seost lapsepõlve ja mänguasjade vahel, sest seal on ainult küsimus mänguasjadega mängimise kohta. Kuid mängumälestuste kirjutajad annavad lapsepõlve halba majanduslikku olukorda lugejale edasi mänguasjadest ilmaoleku kaudu, kirjutades, kuidas nemad mänguasjadest puudust tundsid. See näitab, et mänguasju peetakse asjadeks, mis peaksid lapsel olema ja millest nemad oma lapsepõlves ilma olid jäänud, kuna kasvasid “kehvas seisus”. Mänguasju peetakse n-ö “õige” lapsepõlve osaks, selle juurde kuuluvaks.

Need kaks viimati nimetatud mängumälestust sarnanevad üksteisega veel paaris detailis. Mõlemad naised kirjeldavad, kuidas neil ikkagi õnnestus endale mängimiseks midagi leida. See midagi, millega mängida, peaks tüdrukul olema nukk. Mõlemad jutustavad sellest, kuidas nad endale nuku küll said, kuid see ei andnud pärisnuku mõõtu välja.

Meie, lapsed, ei saanud ealgi omi mänguasju. Mingi vana logisevate jäsemetega silmitu nuku sain eiteakust ja sellele pusisin riideid kõrtsida. Lapikesi ja vanu viledaid esemeid selleks sain lastetu vanaproua käest. Tema kummutisahtlis oli imekauneid nipsasju ja nõöpe, paelajuppe ja mulinee lõngavihikesi. Lubas sealt võtta, laenas kääre ja annetas nõelu. Pupele tegin klotsidest voodi ja pehme pesa ja kokkukorjatud tikutopsidest valmistasin muu mööbli. Toimus nii, et lükkad toosi lahtisemaks ja surud sinna järgmise ja saad eset laiuti ja pikuti suurendada. Ilunööbiketest said kummutitele nõöbid. Unedes olen selle Emma kummutisahtlites sobranud... (ERA, DK 134, 1 < Kanepi khk, Krootuse k)

Tikutopsidest nukumööbli tegemist mäletavad ka teised kirjutajad, samuti seda, et nukuriideid tehti majapidamises järelejäänud riidetükkidest. Ka see oli 20. sajandi algupoole Euroopas levinud (Ramšak 2009a: 208).

Nimetatud mängumälestustes antakse edasi isiklikke kogemusi, oma igatsust ja rahulolematust valitseva olukorraga, vaese lapsepõlvkoduga. Jutustajad väljendavad oma soovi nukku omada, ning selle nad ka ise endale muretsevad. Nendes lugudes tuleb nähtavale lapse vaatepunkt, ennast kujutatakse aktiivse tegutsejana oma soovide ja eesmärkide nimel.

Kõikidele tüdrukutele ei meeldinud nukkudega mängida

Üks selliseid mängumälestusi pärineb naiselt, kellele ei meeldinud mängida. Oma mälestustes ei omista ta mängimisele ega sellele, et tal mänguasju polnud, suurt tähendust: “Pole kunagi olnud selline mänguhuviline, aga tuletasin meelde ja üht-teist sai kirja pandud.” Naine meenutab, et talle tehti küll kalt-sunukk, kuid ilma riieteta see jäigi (Naine, V. S.: 2017). Et mängumälestused ei pruugi kohe meelde tulla, tuli ette ka Pirjo Korkiakangase kogumistöös. Mitmete küsitletavate mälestuses olid aga nii tugevalt esikohal töötegmine ja karm kasvatus, et mängudesse ja mänguasjadesse suhtuti lausa halvustavalt (Korkiakangas 1996b: 68). Sama naine, kelle nukuvanker ja nukk vihma käes hävisid, tõstab samuti esile töötegmise soovi:

Ega seda mänguaega väga palju olnudki. Ja õigupoolest ei tahtnudki. Tahtsid ju kangesti vanemate inimeste töid teha. Onu kõrval ka puutööd. Teoreetiliselt oskasin juba enne kooli kartulikorvi punuda, hagu raiuda ja palju muudki.

Töö kui auasi ja väärtus on 1930. ja 1940. aastatel üles kasvanud inimeste mälestustes tähtsal kohal, ka 1950. aastatel peeti oluliseks lastele töö õpetamist (Grauberg 2003: 107–108; Kõresaar 2003: 88; Mulla 2003: 100–102).

Kindlasti oli neid 1950. aastatel kasvanud inimesi, kes mängida ei armastanud ning seetõttu mänguasjade vähesusest või puudusest ei hoolinud, nad lihtsalt ei pea vajalikuks lastemängude kogumisvõistlusel osaleda, neid ei huvita see teema. Ka 1950. aastatel ei meeldinud sugugi kõigile tüdrukutele nukkudega mängida (Kalliala 2006: 69).

“Mänguasjade puudumise tõttu olime väga nutikad ja leidlikud”

Kas üldse, mitut ja missugust nukku endale saada sooviti ja piisavaks peeti, sõltub isikust, samuti see, kuidas nuku omamist või nukust ilmaolekut tõlgendatakse. Teise vaatenurga alt näevadki ilma mänguasjadeta (nagu nad ise oma mälestustes nimetavad) kasvamist üks 1944. ja üks 1941. aastal sündinud naine. Viimane neist sattus lastekodusse, kus samuti polnud mänguasju:

Suvel oli mängimiseks aega rohkem. Siis oli hommikupoole töö, õhtupoole vaba aeg. Meil oli gong. Selle löökidega anti meile teada, mida teha, kelli meil ju polnud. Ega lastekodul mänguasju polnud. Mõnedele toodi kodust hüppenöör v.m. Teinekord leidsime nöörijupe ise kusagilt. (EFA I 170, 76 < Hageri khk, Haiba k)

Veel kodus olles mängis ta kanasulgedega:

Üksi kodus olles mängisin vahel tikripõõsa ja aida seina vahel kodu. Laual olid tassi ja taldrikukillud toidunõudeks. Ilusamad olid toodud rikkama talu aida tagant prahihunnikust. Pere oli kanasulgedest. Pikem tiivasulg oli isa, laiem sabasulg ema, lühemad poisid ja plikad. Suled olid ilusad ja seisid hästi püsti, kui mulla sisse torgata. Nendega sai tipa-tapa kõndida ja nende suu läbi rääkida. (EFA I 170, 73–74 < Hageri khk, Haiba k)

Samuti on just tema alles hoidnud ja rahvaluule arhiivi saatnud lastekodus joonistatud pabernukuriided, need on tehtud pioneerimaleva päeviku kaanele. Et lapsed kasutasid oma mängudes leidlikult ja loovalt ära kättesaadavaid vahendeid, toovad välja ka teised sõja- ning sõjajärgse aja laste mängimist vaadelnud uurijad (Chudacoff 2007; Paksuniemi *et al.* 2015: 114–127; Sandberg & Vuorinen 2010: 61). Eelnevalt olen samadele allikatele tuginedes käsitlenud laste mängimist sõjajärgse aja mängimist vaadata kui toimetulekuviisi, oma mänguvajaduste loominguulist väljendust sõja jälgedega ühiskonnas (Tuisk 2018).

Et neil mänguasju polnud, ütleb ka 1944. aastal sündinud taluperes kasvanud naine. Ka tema toob välja pigem olukorra positiivse poole:

1944.–45. aastate lastel tuli olla mänguasjade puudumise tõttu väga nutikad ja leidlikud. (EFA I 168, 156 < Kose khk, Karla k)

Kuru talu elumaja ukse ees: ema Linda, süles Jüri, seisavad Malle, Ahto, isa Rudolf ja Ellen. Kose kkk, Karla küla, Kuru talu. Foto aastast 1953. ERA, DF 29014.

Tegelikult, nagu ta oma töö ühes lõigus kirjutab, oli tal siiski portselanpeaga nukk, savist nukuserviis ja kaltsunukk. Kui nukkude ise tegemiseks on eelkooliealised või algklasside lapsed liiga väiksed ning neis tegevustes on juhtiv pool täiskasvanute käes, siis oma nukukodude sättimise ja muude mängudes vajalike asjade eest hoolitsevad lapsed ise. 20. sajandi alguses tegi suur osa nii Euroopa kui ka Ameerika lapsi ise endale mänguasju, kasutades looduslike materjale, nagu puit või paber (Ramšak 2009a: 208; Tucker 2008: 43). Kõik lapsed ei pea looduslike ja isetehtud vahenditega mängimist puuduseks, nad kirjeldavad seda kui toredate tegevust. Naine, kes meenutab oma kinni- ja lahtikäivate silmadega nukku Leenat, jutustab lapsepõlvele tagasi vaadates ka oma mängust rohust nukukestega, mida õpetas tegema temast vanem sõbranna. Isetehtud

ja improviseeritud mänguvahenditega võis olla lihtsalt huvitav tegutseda, see ei pidanud olema mänguasjapuudus, mis neid kasutama sundis. Mitmete lastele meeldib ka tänapäeval ise mänguvahendeid valmistada (Tucker 2008: 43). Neil mänguasjadel pole tänapäeva lastele siiski enamasti sellist tähendust ja sisulist tähtsust, kui lapsele, kelle põhilisteks mänguvahenditeks need olid, kuna tänapäeval on need üksnes ajutised aseained (Korkiakangas 1996b: 71).

Vähestes mänguasjades ei näe probleemi küsitluskavale vastanud mees, kes kirjutab, et see-eest luges ta juba viieaastaselt. Selles kodus ei pidanudki vanemad mänguasjade ostmist/tegemist vajalikuks:

Vanemate eesmärgiks oli, et laps oskaks kooli minnes lugeda või vähemalt tähti tunda ja sõnu kokku veerida ning tal oleks aimu ka lihtsamatest arvudest ja arvutamisest. Igasugused mängud ja mänguasjad olid nende arvates teisejärgulised asjad. (ERA, DK 115, 8 < Pilstvere khk, Kurla k)

Samas meenutab ta, et kui ta sugulaste pool nägi tahvelklaverit ja pärast seda endale ka pilli palus, tõi isa väikse pasuna ja hiljem talle ja vennale pisikesed suupillid (ERA, DK 115, 6 < Pilstvere khk, Kurla k). See näitab, et laste soove ja nende mitmekülgset arendamist võeti peres arvesse. Sõjajärgsel ajal võis nappida ka aega ja vahendeid, millest mänguasju teha. Täiskasvanud ei pidanud neid nii oluliseks, kui muid muresid oli küllalt. Siiski suures osas nukukirjelduste lõikudest rõhutatakse pereliikmete jt täiskasvanute osa lastele nukkude hankimises. On näiteid selle kohta, et nukk võis olla ka väärtuslik vahetuskaup, mida võis vahetada puuduse ajal toidukraami vastu. Eesti Rahva Muuseumi kogudes on riidest nukk, mis vahetati 1945. aastal tüki liha vastu. Linnainimesed käisid maal toiduaineid hankimas, kaasas riietusesemeid ja iluasjakesi, mida vahetuskaubana kasutati (Piiri 2006: 17).

See oli agraarses ühiskonnas tavaline ja 20. sajandi alguses ei peetud vajalikuks lastele mänguasju teha või hankida. Näiteks Türgis Anatoolia piirkonna küldes kirjeldavad 1940.–1950. aastail sündinud intervjuueeritavad oma mängimist isetehtud ja enda konstrueeritud mänguvahenditega. Vaestes peredes ei olnud võimalustki lastele mänguasju osta, kuid kui raha oligi, ei ostetud neid sageli, kuna ei peetud vajalikuks (Akar-Vural *et al.* 2009).⁹ Kesk-Soome külaühiskonnas läbiviidud küsitluste põhjal saavad ostetud mänguasjad soositumateks ja igatsetumateks mänguasjadeks pärast Teist maailmasõda sündinud põlvkondadel.¹⁰ Varasemate põlvkondade mälestused oma mänguasjadest keskendusid rohkem kodus valmistatud leludele (Korkiakangas 1996a: 318–320).

Kuigi ostetud ja kodus tehtud mänguasjad valmistasid nende omanikele rõõmu, kajastatakse mängumälestustes ka mängu, mille käigus tegutseti sümbolsete- ja kolimänguasjadega. Niisuguseid mänguvahendeid, millele laps ise

loob nii meele kui ka tähenduse, on uurijad nimetanud sümbolseteks mänguasjadeks (nt kivid, puuoks kepphobusena), kolimänguasjad on täiskasvanute poolt kõrvale heidetud asjad ja kaubad (nt vanad nõud) (Korkiakangas 1996b: 70–71). Nagu juba kanasulgede kodumängimise näitest nähtub, mängiti ka teiste vahenditega sama innukalt. Arvan, et vahel ei osanud meenutajad rohkemat tahtagi, nagu seesama mees ka tõdeb: “Eelkooliiga oli ikka selline aeg, mil me eriti välismaailmaga kokku ei puutunud ning sellepärast ei osanud isegi mingeid nutikamaid mänguasju tahta ega ka mängu ette kujutada” (ERA, DK 115, 6 < Piliistvere khk, Kurla k). Mänguasjade tahtmine ja ettekujutamine sõltus ka lapse vanusest: vanemana suheldi teiste lastega rohkem ning ka soovid võisid suurened. Muutus mänguasjatööstuses, mis põhines plastmassi kasutuselevõtmises ja mänguasjade kättesaadavamaks muutumises, jõudis ka Nõukogude Liidu lasteni. Tasapisi hakkasid lapsed nägema ja omama plastmassloomi, -nukke ja plastmassist osadega autosid. Nii on mänguasjade tahtmine otseses seoses keskkonna ja sotsiaalsete suhetega, kus laps tegutseb. Kuid oma osa on ka lapse individuaalsetel soovidel, mõnele tüdrukule ei pruukinud lahtikäivate silmadega nukk muljet avaldada, teisele sai sellest igatsuse ja unistuse objekt.

Hinnang “vähe mänguasju” võib antud olla hoopis täiskasvanu seisukohast, kui oma lapsepõlve võrreldakse 21. sajandi alguse laste lapsepõlvega. Rootsi uurijate Anette Sandbergi ja Tuula Vuorineni poolt intervjueritud 1940. aastatel sündinud meenutajad arvavad, et praegustel lastel ei ole samu võimalusi kui neil lastena. Mänguasjade nappus, meediamõju vähesus ja täiskasvanute suunamise ja kontrolli puudumine lõi tähtsa eeltingimuse laste loovuse, kujutlusvõime, initsiatiivi ja sotsiaalsete võimete arenguks. See võimaldas neil avada oma mängupotentsiaali (Sandberg & Vuorinen 2010).

Arvan, et hoiak “mänguasjade puudumise tõttu olime me nutikad ja leidlikud” on muuhulgas kirjutajate “agenda”. Nimelt rahvaluulekogujad ei ole vaid informandid, kogujate küsimustele vastajad. Nad esitavad, arutlevad ja selgitavad oma nägemusi, valivad, mida kirjutavad ja mida jätavad kirjutamata. Isiklike kogemuste ja minevikust jutustamise kõrval on kirjutajate eesmärgiks edasi anda ja kuulutada oma “tõde”, “agendat”, mis vahel kattub küsitelajate omaga, vahel mitte (Savolainen 2015: 33–36). Mängumälestustes kirjeldatakse seda, kuidas oma mängumaailm kujundatakse materjalide ja nende oskuste ja võimaluste abil, mis antud hetkel mängijate käsutuses on. Mitmed kirjutajad näevad oma leidlikkust ja loovust lapsepõlveaja saavutusena ning tutvustavad oma vastavat arvamust ka lugejatele.

Kokkuvõte

Lastemängude kogumisvõistluse käigus teemakirjutusena kogutud mängumälestused annavad edasi isiklikke tundeid ja emotsioone, erinevaid suhtumisi ja kogemusi. Võib nõustuda Jyrki Pöysäga, et teemakirjutusena rahvaluule kogumisvõistlusele saadetud kaastööd sobivad kõige enam eri vaatenurkade ja arvamuste väljaselgitamiseks, põlvkonna ühtset minevikupilti ning ajaloolist tõde pole nende abil võimalik kindlaks teha (Pöysä 2009: 51–52).

Mänguvõistluse kaastööd on sisuliselt lapsepõlvemälestused, mis on suunatud ühele läbivale teemale – mängimisele ja mängudele. Folkloristikas on vastavaid ühele teemale suunatud kirjeldusi nimetatud teemakirjutusteks ehk teemajutustusteks. Nende all peetakse silmas kogumisvõistlustele ja küsitlustele kirjalikult esitatud kaastöid. Nimetan teemakirjutusena kogutud ainekogumälestusteks.

Kaastöodes tuleb nähtavale mälestuste dialoogilisus: neis põimuvad isiklik ja rahvaluulekoguja vaatepunkt, kujutletavatele lugejatele vahendatakse nii lapse emotsioone kui ka jagatakse teadmisi oma lapsepõlvest. Analüüsiks kasutasin tematiseerimist, otsisin tekstist sisuliselt sarnaseid elemente või motiive ja moodustasin neile tuginedes laiemad kategooriad.

Üks sel viisil rahvaluule arhiivi kogutud materjali eripäradest seisnebki selles, et vahendatakse oma isiklikku kogemust. Analüüsi käigus selgus, et kuigi lapsea mälestusi on mõjutanud kirjutaja kui täiskasvanu arusaamad, avavad need ereda mälestuste kaudu lapse vaatepunkti. Mitmeid nukkudega seotud seiku saab vaadata kui ereda mälestusi, mille kaudu antakse edasi oma esmakordset või mõjuvat elamust ja nendega seotud emotsioone.

Kaastöodes kirjeldatakse nukke, antakse ülevaade sellest, kust need saadi või kes need tegi. Olulised on oma nukuga seotud elamus või nukust ilmaoleku kogemus. 1940. aastatel sündinute lapsepõlves leidsid mänguasjade omamise valdkonnas aset muutused. Kodus ise valmistatud kaltsunukkude kõrvale hakkasid üha sagedamini ilmuma ostetud nukud. Mänguasjatööstuses võeti kasutusele plastmass ja nukud muutusid odavamaks ja kättesaadavamaks. Mälestuste hulgas leiab nii kirjeldusi nukkude saamisest kui lugusid nende igatsemisest. Vahel seovad kirjutajad oma mälestustes vaesuse ja mänguasjade puuduse ebaõigluse ning ülekohtuga. Ent sugugi kõik tüdrukud ei armastanud mängida ega tundnud nukkudest puudust.

Selle kõrval tutvustavad kirjutajad olusid oma lapsepõlves, räägivad oma kujutletavale lugejale minevikust, astudes rahvaluule kaastöötaja või -koguja rolli. Isiklike kogemuste ja minevikust jutustamise kõrval on kirjutajate eesmärk edasi anda ja kuulutada oma “tõde”, “agendat”. Mängumälestuste kaastöö osana omistab üks osa kirjutajaid oma mänguasjade vähesusele positiivse tähenduse.

Endid kujutatakse kui toimetulijaid ja tegutsejaid, kes olude kiuste käepäraste vahendite abil endale täisväärtusliku mängumaaailma loovad.

Nukkude ja nukumängude teema on suurele osale kirjutajatele tähtis, mälestused oma nukkudest moodustavad olemusliku osa mängumälestustest.

Kommentaariid

- ¹ Artikli valmimist on toetanud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojekt IUT 22-4 “Folkloor kultuurilise kommunikatsiooni protsessis: ideoloogiad ja kogukonnad” ja Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus – CEES).
- ² Mitmete kaastöödega saab tutvuda leheküljel “Uka-uka. Vanad ja uued mängud rahvaluulearhiivist” (http://www.folklore.ee/ukauka/arhiiv/exhibits/show/kogumisvoistlus_2013/terviktekstid).
- ³ Siberist pärit rahvaluulekoguja Rosalie Ottessonile heideti rahvaluule arhiivi poolt 1970. aastatel ette seda, et ta lisab kaastöödele ka omapoolseid mõtisklusi ja arvamusi (nt kas jõulusid pidada on hea või halb, vajalik või mittevajalik) (Korb 2013: 21).
- ⁴ “Välklambi” või eredad mälestused (*flashbulb – vivid memories*) on kõige vahetumalt seotud reaalsusega, kõige detailsemad ja individuaalsemad mälestused (Oras 2008: 37).
- ⁵ Neid nukke toodi ka Eestisse, 1920.–1930. aastatel hakati Eestis ostma nukke, mille pea, aga vahel ka kogu keha, oli tselluloidist. Sel ajal oli tavaline, et nukupea, vahel ka jäsemed, olid ühest materjalist, millele sai näiteks riidest nukukeha juurde õmmelda (Piiri 2006: 4; Toomet 1997: 41, 47–49). Nukupäid sai osta näiteks laatadelt (Kaljuvee 1964: 217).
- ⁶ Lühikese ülevaate mänguasjatootmise ajaloost Eestis, sealhulgas ka tootmiskoondiste “Salvo”, “Norma” ja “Polümeer” tegevusest saab Tartu Mänguasjamuuseumi kodulehelt mänguasjade digiarhiivist (<http://digiarhiiv.mm.ee/digiarhiiv/> – 27.05.2019).
- ⁷ Brian Sutton-Smith soovib valida lastele mänguasju, mis asendavad teist inimest ja millest võiks lapsele saada väga lähedane sõber. Ideaalne mänguasi lapsele on pehmest materjalist, inimesele lähedaste tunnustega. Ta võib lastele jutustada muinasjutte, laulda laulu või vestelda nendega (Sutton-Smith 1986; tsit Saar 1997: 167–168).
- ⁸ Rosenthal toob välja, et Eesti kaltsunukud on omanäolised ja valmistamisviisilt lihtsad, nad on inimesesarnased, kuid neil puuduvad inimfiguurile omased proportsioonid. Esmärgiks ei olnudki tõetruult inimese jäljendamine, vaid mänguseltsilise tegemine (Rosenthal 2012: 16–17, 23).
- ⁹ 1940.–1950. aastatel sündinud intervjuueeritavate arvates mõjutasid nende mängu ja mänguasjade olemasolu sotsiaalsed ja majanduslikud tegurid väga otsustaval moel, mitmed mängud ja mänguasjad olid neile keelatud religioossetel ja seksuaalsetel põhjustel.
- ¹⁰ Ameerikas viis ostujõu ja tarbimisharjumuse kasv pärast Teist maailmasõda sageli selleni, et tüdrukutele osteti rohkem kui üks nukk. Kuna nukke oli nii rääkivaid, naervaid, käsi plaksutavaid kui ka tantsivaid, ei olnud vanematele raske selgeks teha, et nende tütar vajaks veel ühte neist erinevatest nukkudest (Pratt 2009: 180).

Arhiiviallikad

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv

EFA – Eesti folklooriarhiivi rahvaluulekogu

ERA, DK – Eesti Rahvaluule Arhiivi digikäsikirjad

EFA I 169, 31–37 < Põide khk, Orissaare < Muhu khk – Elve Jäe, snd 1940. a (2013).

EFA I 169, 111–122 < Valga l – Tea Kink, snd 1940. a (2013).

EFA I 169, 156–167 < Kose khk, Karla k < Valga l – Ellen Muru, snd 1944. a (2013).

EFA I 170, 70–162 < Hageri khk, Haiba k < Ambla khk, Mõnuvere k – Age-Li Liivak, snd 1941. a (2013).

ERA, DK 104, 1–3 < Rõngu khk, Teedla mõis < Tiina-Johanna Saar, snd 1943. a (2013).

ERA, DK 106, 1–6 < Elva l < Valga l – naine, E. S., snd 1946. a (2013).

ERA, DK 115, 1–19 < Pärnu l < Türi khk, Kurla k – Raivo Kaik, snd 1946. a (2013).

ERA, DK 127, 1–6 < Kadrina khk < Märjamaa khk, Haimre k – Anne Kurepalu, snd 1946. a (2013).

ERA, DK 132, 1–3 < Karksi khk < Tartu l – naine, R. K., snd 1949. a (2013).

ERA, DK 134, 1–4 < Palamuse khk, Kuremaa < Kanepi khk, Krootuse k – Ene Raudkats, snd 1943. a (2013).

Arhiveerimise ootel

Naine, E. U., snd 1945. a < Tartu < Suure-Jaani khk. Minu mängumaa, lk 1–3 (2018).

Naine, V. S., snd 1946. a < Tartu < Viru-Nigula khk < Hargla khk. Lastemängud, lk 1–5 (2017).

Kirjandus

Aarelaid-Tart, Aili 2012. Sõja järel sündinute elude metamorfoosid. Ühe kursuse lugu. Kannike, Anu (toim). *Nullindate kultuur II: põlvkondlikud pihtimused*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 56–79.

Apo, Satu 1995. *Naisen väki*. Tutkimuksia suomalaisen kansanomaisesta kultuurista ja ajattelusta. Helsingi: Hanki ja Jää.

Akar-Vural, Ruken & Akbulat, Hasan & Erdal, Erinç & Güneş, Müslime 2009. Child play and toy in two generations: “upon a childhood history”. *Journal of the Cukurova University Institute of Social Sciences* 18 (2), lk 1–13 (<https://dergipark.org.tr/download/article-file/50522> – 21. juuni 2019).

Brannen, Julia 2004. Childhoods across the generations. Stories from women in four-generation English families. *Childhood* 11 (4). London: Sage Publications, lk 409–428 (doi: 10.1177/0907568204047104).

Chudacoff, Howard P. 2007. *Children at play: an American History*. New York: New York University Press. e-book: /ilma leheküljenumbriteta/.

Grauberg, Helena 2003. Mängimine ja keskkond. Mälestused lapsepõlvemängudest 1940.–1950. aastate Tartus. Runnel, Pille & Sikka, Toivo & Tammaru, Ivi (toim). *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLVII*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 103–128.

Hiiemäe, Mall 1978. *Kodavere pajatused*. Kujunemine ja koht rahvajututraditsioonis. Tallinn: Eesti Raamat.

Jaago, Tiiu 2001. Perepärimus ajaloo peegeldajana. Jaago, Tiiu (koost). *Pärimuslik ajalugu*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 264–280.

Jaago, Tiiu 2018. Elulugu folkloristlikust vaatepunktist. Jaago, Tiiu (toim). *Mäetagused* 71, lk 5–22 (doi: 10.7592/MT2018.71.jaago1).

Jõesalu, Kirsti 2017. *Dynamics and tensions of remembrance in post-Soviet Estonia: late socialism in the making*. Dissertationes ethnologiae Universitatis Tartuensis: 6. Tartu: University of Tartu Press (<https://dspace.ut.ee/handle/10062/55781> – 25. juuni 2019).

Jõesalu, Kirsti 2018. We were children of romantic era': nostalgia and the non-ideological everyday through a perspective of "silent generation". Kõresaar, Ene (toim). *Baltic Socialism Remembered: Memory and Life Story since 1989*. London & New York: Routledge Taylor & Francis Ltd, lk 127–147.

Kaljuvee, Grigori 1964. Eesti rahvapäraseid laste mänguasju. *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XIX*. Tallinn: Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum, lk 210–237.

Kalliala, Marjatta 2006. *Play culture in a changing world*. Maidenhead: Open University Press.

Kannike, Anu & Vahtre, Lauri 2018. *Eesti eluolu 100 aastat*. Petrooleumilambist nutitelefonini. Tallinn: Post Factum.

Kikas, Katre 2018. Rändlind ja Paabeli vang. Omaeluloolisus kahe rahvaluulekoguja saadetistes. Jaago, Tiiu (toim). *Mäetagused* 71, lk 26–54 (doi: 10.7592/MT2018.71.kikas).

Korb, Anu 2013. Rahvaluule osakonna Siberi kaastöölise Rosalie Ottessoni ja teadurite-arhivaaride dialoog aastatel 1969–1976. *Mäetagused* 54, lk 7–26 (doi: 10.7592/MT2013.54.korb).

Korkiakangas, Pirjo 1996a. *Muistoista rakentuva lapsuus: Agraarien perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa = The childhood of memory: the agrarian ethos in the work and play*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Korkiakangas, Pirjo 1996b. Mängud ja mänguasjad kultuuri ja elukeskkonna kajastajaina. Kõiva, Mare (toim). *Mängult-päriselt*. Tänapäeva folkloorist II. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv, Eesti Keele Instituut, lk 66–78.

Kõresaar, Ene 2003. Lapsepõlv kui ajaloopilt. Rahvuse ja riigi metafoorne kujutamine vanemate eestlaste lapsepõlvemälestustes. Kõresaar, Ene & Anepaio, Terje (toim). *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive*. Studia Ethnologica Tartuensia 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 60–91.

Kõresaar, Ene 2005. *Elu ideoloogiaid. Kollektiivne mälu ja autobiograafilise mineviktõlgendus eestlaste elulugudes*. Eesti Rahva Muuseumi sari 6. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

- Latvala, Pauliina 2005. *Katse menneisyyten. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta*. Suomalaisen kirjallisuuden Seuran toimituksia 1024. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mattheus, Ave 2010. Laps(epõlv) 19. sajandi teise poole Eestis omaelulooliste tekstide näitel. Laak, Marin (toim). *Methis* 5/6, lk 65–83 (doi: 10.7592/methis.v4i5-6.519).
- Moshenska, Gabriel 2019. *Material Cultures of Childhood in Second World War Britain*. Routledge: London (doi: 10.4324/9781315122946).
- Mulla, Triin 2003. “Minu õnnelik-rahutu lapsepõlv”: 1940. aastad eestlaste lapsepõlve-mälestustes. Kõresaar, Ene & Anepaio, Terje (toim). *Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive*. Studia Ethnologica Tartuensia 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 92–123.
- Oras, Janika 2008. *Viie 20. sajandi naise regilaulumaailm*. Arhiivitekstid, kogemused ja mälestused. Hiemäe, Mall (toim). Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused. Commentationes Archivi Traditionum Popularium Estoniae 27. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Paksuniemi, Merja & Mättä, Kaarina & Uusiautti, Satu 2015. Childhood in the shadow of war: filled with work and play. *Children's Geographies* 13 (1), lk 114–127 (doi: 10.1080/14733285.2013.828452).
- Peltonen, Ulla-Maija 2003. Suuline ajalugu Soome folklooriuurimises. Jaago, Tiiu (koost, toim) & Kõresaar, Ene (toim). *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 177–190.
- Piiri, Reet 2006. *Talulaste mänguajad*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Portelli, Alessandro 2006. Mitä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne (toim). *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 49–66.
- Pratt, Anastasia L. 2009. Dolls, Barbie and Others. Carlisle, Rodney P. (toim). *Encyclopedia of Play in Today's Society*. Sage Publications, lk 175–180.
- Pöysä, Jyrki 1997. *Jätkän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itä-suomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 669. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pöysä, Jyrki 2009. Kogumisvõistlused pärimusliku ajaloo uurimises. Jaago, Tiiu & Kõresaar, Ene (toim). *Mäetagused* 43, lk 39–60 (doi: 10.7592/MT2009.43.poysa).
- Ramšak, Mojca 2009a. Europe, 1900 to 1940. Carlisle, Rodney P. (toim). *Encyclopedia of Play in Today's Society*. Sage Publications, lk 207–211.
- Ramšak, Mojca 2009b. Europe, 1940 to 1960. Carlisle, Rodney P. (toim). *Encyclopedia of Play in Today's Society*. Sage Publications, lk 212–215.
- Raudsepp, Maaris 2012. Õnnelik vanadus: individuaalsed trajektoolid läbi kultuuri-muutuste. Aarelaid-Tart, Aili (koost) & Kannike, Anu (toim). *Nullindate kultuur II: põlvkondlikud pihtimused*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 16–55.
- Reinvelt, Riina 2002. *Ingeri elud ja lood*. Kultuurianalüütiline eluloouurimus. Tartu: Tartu Ülikool.

Rosenthal, Maris 2012. *1850.–1940. aastate kaltsunukud Eesti muuseumides: tüpoloogia, valmistamistehnoloogiad ja materjalikasutus*. Diplomitöö. Viljandi, Viljandi Kultuuriakadeemia, rahvusliku käsitöö osakond, rahvusliku tekstiili eriala. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.

Saar, Aino 1997. *Laps ja mäng*. Tallinn: Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus.

Sandberg, Anette & Vuroinen, Tuula 2010. Reflecting the child: Play memories and images of the child. Brooker, Lis & Edwards, Suzy (toim). *Engaging Play*. Maidenhead: Open University Press, lk 54–66.

Savolainen, Ulla 2015. *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka*. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta. Vantaa: Suomen Kansantietouden Tutkijan Seura.

Sutton-Smith, Brian 1986. *Toys as Culture*. New York, London: Gardner Press.

Tannberg 2005. Hilisstalinistlik Eesti NSV. Pajur, Ago & Tannberg, Tõnu (toim). *Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*. Tartu: Ilmamaa, lk 271–287.

Toomet, Tiia 1997. *Nukuraamat. Nukkude kirev maailm ja mõnda, mis seal sees leida*. Tallinn: Kunst.

Toomet, Tiia 2010. *Mänguasjad jutustavad: 20. sajandi eesti mänguasjade lood*. Tallinn: Tammerraamat.

Tucker, Elizabeth 2008. *Children's Folklore: A Handbook*. Westport (Conn): Greenwood Press.

Tuisk, Astrid 2018. Sõjamoona mängimine Eestis Teise maailmasõja ajal ja pärast seda: folkloristlik vaatenurk. Jaago, Tiiu (toim). *Mäetagused* 71, lk 175–196 (doi: 10.7592/MT2018.71.tuisk).

Uka-uka 2013 = Uka-Uka. Vanad ja uued mängud rahvaluulearhiivist. *Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluulearhiivi mängude lehekülg* (<http://www.folklore.ee/ukauka/> – 1. mai 2019).

Summary

Memories of dolls and playing with dolls in Estonia in the 1940s–1950s

Astrid Tuisk

Research Fellow, Estonian Folklore Archives, Estonian Literary Museum
astrid.tuisk@folklore.ee

Keywords: children's folklore, children's games, dolls, folklore archives, folklore collection, thematic narrative, thematising, the 1940s, the 1950s, toys

This paper is based on the contributions submitted to the 2013 competition of folklore collection organised by the Estonian Folklore Archives of the Estonian Literary Museum, in which people born in the 1940s reminisced about the dolls of their childhood.

The contributions to this competition were essentially childhood memories of a specific overarching topic, i.e., the topic of playing and games. In folklore studies, such single-topic descriptions are known as thematic narratives. Thematic narratives are written submissions to a competition or written responses to a survey. I call the thematic narratives collected within this particular competition play memories.

The contributions highlight the dialogicity of memories: the personal perspective is intertwined with the perspective of the folklore collector; imagined readers are presented with childhood emotions and biographical information. To analyse the contributions, I thematised the data by looking for similar content elements across the texts and used these to form more general categories.

One of the distinctive features of the material collected for the folklore archives in this way is precisely that it conveys personal experiences. The analysis revealed that even though childhood memories are affected by the conceptions of the adult rememberer who has written them down, they can nevertheless shed light on the child's perspective in the form of vivid memories. Many of the recounted occurrences with dolls can be interpreted as vivid memories that convey some first-time or otherwise significant experiences and the related emotions.

The contributions include descriptions of dolls and provide insight into their origins or makers. Much importance is placed on the experiences with one's own doll or the absence thereof. During the lifetime of those born in the 1940s, the phenomenon of toy ownership began to change. Self-made rag dolls began to be supplemented by store-bought dolls. The toy industry started using plastics, and dolls became cheaper and more readily available. The memories submitted to the competition feature descriptions of receiving a doll, but also stories of yearning for one. The contributors occasionally associate poverty and lack of toys with injustice and wrongdoing. Then again, not all the girls loved to play with dolls or felt a need for them.

The contributors also introduce the circumstances of their childhood and tell their imagined readers about their past, thus stepping into the role of a folklorist or a collaborator. In addition to relating personal experiences and personal past, the writers also aim to convey and promote their own "truth", to further their own "agenda". The contributions of play memories also discuss the scarcity of toys, often attributing a positive significance to it. The contributors depict themselves as vigorous go-getters who were able to overcome their rough circumstances by creating full-fledged play-worlds from whatever means available.

Many find the topic of dolls and doll games important, for memories of one's dolls constitute an essential part of one's play memories.